mozog; prózaian szólva nagyon tisztára van átköltve. Egy kis alacsonyság, reális erők és emberi szenvedélyek, ha nem is éppen romantikus intrika vagy gonoszság, de legalább a kézzelfogható élet szintjén folyó küzdelem – ez az, ami hiányzik a műből; a legjobb jelző, amely eszembe jut, az, hogy a mű minden erénye mellett, mai érzésünk számára – vértelen. Hol lehet a hiba eredete? A témában, amelyet politikailag semlegesíteni kellett, amelybe Arany értelmet akart belevinni; a műfajban, amely megszabja a valóság ábrázolási szintjét; az epikus distanciában, amelyben ott dolgozott a felajzott Arany esztétikai és morális szelektáló ösztöne? Mindegyiknek felróhatjuk a hibát – és mégis, ha az emlékezetes pályaműveket nézzük, azt kell mondanunk: Arany az, aki viszonylag a legélőbb lelket tudta lehelni e költőileg nehezen megelevenithető témába.

BARTA JÁNOS

KOSZTOLÁNYI CSEHOV-ÉLMÉNYE NYOMÁBAN

1. Csehov-hivatkozások az első világháborúig

Kosztolányi Csehov-élménye a többi orosz klasszikus olvasásával párhuzamos; ő – ellentétben társával és barátjával, Babitscsal – kezdettől rajong érte, mindvégig.[1] Ezt a rajongást kísérjük nyomon dolgozatunkban. Utalunk Csehov hatására az

[1] Csehov az egyetemista Babits szemében „routinier", három évtized múltán már „az oroszok nagy elbeszélője", mégis mindkét alkalommal „mellőzi" szemléjéből. Vö. Fráter Zoltán: *Babits kallódó értekezése.* It, 1982. 660., illetve *Az európai irodalom története.* Bp.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

alkotó Kosztolányi világképében, fejlődésében; ennek részletes kifejtése külön munka témája.

Amikor a tizenkilenc éves ifjú értesíti Juhász Gyulát a német nyelvű *Három nővér* és *Sirály* olvasásáról – a filozófusbarát, Zalai Béla ítélete nyomán –, a negyvennégy esztendőt élt nagy orosz elődd és példakép már a moszkvai novogyevicsi temető lakója.[2] A dramaturg-Csehov friss felfedezése, a novellistát már régebb óta ismeri, így állhat „a kedves és nagy író" most „tízszer magasabban" a szemében. A két drámát valószínűleg abból a Vladimir Czumikow fordította négykötetes német kiadásból olvasta, melyre már ekkor szert tehetett, s melyből később a *Három nővér*t is merítette.[3] Czumikow három kötete elbeszéléseket tartalmazott.[4] Birtokában volt két novellagyűjtemény is, magyar nyelven,[5] feltehetően a Magyar, illetve az Olcsó Könyvtár népszerű füzetei közül valók, Szabó Endre, Ambrozovics Dezső, illetve Barabás Ábel

---

1957. 497. – Kosztolányi olvasmányélményeinek felsorolását l. *Heti levél.* Bácskai Hírlap, 1903. jan. 22., kötetben: *Álom és ólom.* Bp. 1969. 49. (A továbbiakban: ÁO) Vö. még: Zágonyi Ervin: *Kosztolányi, az orosz líra tolmácsa.* Az ItK, 1983/6. számában megjelenő írás.

[2] Levelét (Szabadka, 1904. aug. 3.) l. *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése.* Bp. 1959. 23. (Zalai „komiszaknak jelezte" a drámákat.)

[3] Anton Tschechoff: *Gesammelte Werke.* I–IV. Leipzig. 1901–1902. A sorozat meglétéről Kosztolányi Ádám értesített. Levele. Párizs. 1979. febr. 28. – Információiról hálásan emlékszem készséges, múltba tűnt közlőjükre.

[4] A korai időszak kicsi, ártalmatlan elbeszéléseit", melyekben azonban „a tisztán érthető mellett a komoly mögöttes tónus is felismerhető volt". Vö. Gerhard Dick: *Čechov in Deutschland.* Berlin. (1956), Humboldt-Univ. Phil. Fak. Diss. v. 5. 1956. 55. Ő sorolja fel a kötetek tartalmát. – A sorozat zárókötete – olyan hosszabb remekekkel, mint *A 6-os számú kórterem,* a *Szakadék*ban, már W. Budomir fordításában – már nem volt meg Kosztolányi könyvtárában.

[5] Ugyancsak Kosztolányi Ádám közlése, id. levele. A kötetcímekre már nem emlékezett.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

átültetései.[6] Minden esetlegességük mellett is alapul szolgálhattak – a mohó olvasó elérhette a Hétben, a Jövendőben, a Magyar Géniuszban megjelenő Csehov-írásokat is[7] – költőnk eszmélkedéseihez, az elbeszélő Csehovot illetően.

A fiatal Kosztolányi következő reflexiója – Bíró Lajossal való összevetésben – a csehovi művészet „kiválóságát és kiváltságát" emeli ki, „az elbeszélésnek maga-magáért való szeretetét és boszorkányos művészetét",[8] kicsit Lovik Károly megállapítását is visszhangozva, a maga eszményét is felvázolva.[9]

1908-ban Thury Zoltán – özvegye által kiadott – műveinek első két kötete szolgál számára alkalmul magyar–orosz irodalmi összevetésekre.[10] Ha Bíró arra is vígasztaló példa volt, hogy „a megváltó irodalmi kozmopolitizmus" révén belekapcsolódhatunk a világirodalom áramkörébe, Thury elkallódó,

[6] Szabó Endréé: *Falusi asszonyok és egyéb elbeszélések.* Bp. 1898, benne a címadó novella a paraszti élet mély elesettségével (2.), a *Ványka levele* (22.); Ambrozovics Dezső válogatása: *Csehov Antal beszélyei és rajzai.* Bp. 1899., moralizáló-érzelmes, a borús kedély ködös aranyával átszőtt hosszabb elbeszélésekkel – köztük a csendőrök kísérte ábrándos csavargó emlékezetes rajza, az *Útközben* (42.); Barabás Ábel füzetének – Csehov Antal: *Elbeszélések.* Bp. 1903. – könnyeden ironikus rajzaiból *A boriszák,* a részeges Grigorij asztalos története emelkedik ki magasan (29.). Mai kiadásuk: *Asszonyok, Vanyka, Ábrándok, Bánat.* Vö. *Anton Pavlovics Csehov művei.* Bp. 1960. I–IV., III. 123., II. 550., II. 486., I. 1089. (A továbbiakban: CSM)

[7] Ezeknek jegyzékét l. Kozocsa–Radó: *A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig.* Bp. 1956. 69–109.

[8] *Harminc novella.* Írta Bíró Lajos. Kötetben: *Írók, festők, tudósok.* Bp. 1958. I. 26. (A továbbiakban: IFT)

[9] „. . . mintha valaki decemberi estén, a kandalló mellett halk hangon" mesélne – állapítja meg Lovik. L. Krónika. Hét, 1904. júl. 24.

[10] *Thury Zoltán összes művei.* IFT. I. 121. Kosztolányi a sorozat első két kötetére hivatkozik, ezek: *Ketty és egyéb elbeszélések; Emberhalál és egyéb elbeszélések.* Gyoma. 1908. – Összesen nyolcvanhárom novella, bennük olyan alapvető művekkel, mint az *Este,* az *Éjjel,* az *Emberhalál.* – Csehov hatásáról Thuryra l. Rejtő István: *Thury Zoltán.* Bp. 1963. 186–188.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

fájdalmas emlékű alakja éppen az innen kiiktatottságot illusztrálja, azt, hogy „mi lesz Csehovból, ha magyar földön hadakozik tollával." A cikk sarkalatos pontja – kulcskérdése ez Szini Gyula, Lovik és Ady Csehov-utalásainak is – a szerzőhős-viszony.[11] Kosztolányi Thury – szerinte magyar temperamentumból eredő – „közönyét" érzi közelebb állónak az író „nyomott homlokú embereihez", a csehovi „szláv", „melegítő" melenkólia távolságtartóbb: „felülről" mosolyog le a maga hőseire. A kérdés Kosztolányinak is húsába vág: gyakorló novellistaként magának is szembe kell vele néznie. Most még ingadozik fölény és részvét között; az utóbbi már most is fölül-fölülkerekedik benne,[12] a húszas években majd Csehovról szólva is neki hódol.

A nagyon tisztelt Szini Gyuláról – Csehov-rajongásában is elődjéről – készített portrében is a novella-komponálás mestereként villantja fel Csehovot. Két novellaíró-típust különböztet itt meg, az egyik „önmagáért való bevégzett festményt ad", a másik fajta képviselői – Jacobsent, France-ot, Csehovot sorolja ide – „rajzművészek", akik „híg, levegőbe írt gesztusokat adnak", melyek „valahol a lélek végtelenségében találkoz-

[11] Szini szerint Csehov úgy nézi „emberkéit", mint egy „hangyabolyt", másképpen „tűzijátékos", aki megunva „a hiú ragyogást" – a *Három nővér*ben –, „egy szuszra elfújja őket". (*Csehov*. Jövendő, 1904. júl. 24. 12–13.) – Lovik szerint „egy fáradt mosollyal pardont adott nekik, ... mikor le kellett volna sújtania a lángpallossal, félreállott, s talán maga is egy könnycseppet morzsolt szét a szemében. I. m. – Ady, Csehovhoz mérve, Tömörkényt jellemzi: „... úgy fölmelegszik, mint egy ... lírikus, s az embereket mindig szereti. *Tömörkény*. Nyugat, 1917. 849. – A „fölülről-mosolygás" közege, eszköze a humor, erről majd a húszas évek reflexióiban lesz szó.

[12] A részvét hangja Kosztolányi szociális töltésű novelláiban szólal meg; – csak 1907–1908-ból – *A kőimádó* „nyomott homlokú" Andriáját, a *Pesztra* Veráját, a *Mese a tengerről és a szegény emberről* Péterét. *A léggömb elrepül*. Bp. 1981. 142., 154., 210.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

nak".[13] Kosztolányi eszménye ők, impresszionista-szimbolista gyakorlatukat követi is.[14]

Az író egyéniségét próbálja megragadni Csehov két francia nyelven olvasott leveléről írva, fél évszázaddal Németh László szép beszámolója előtt.[15] Kosztolányi a századelő Csehov-képével rokon – és a maga feltételezhető olvasmányélményeitől is táplált – Csehov-jellemzést ad itt.[16] Előremutató benne a szegénység, a betegség, „az élet céltalansága" miatti bánaton diadalmaskodó humor – „az orosz nap ragyosága, Csehov mosolya" – észrevétele.

Az évtized legfontosabb vonatkozása ismét a művész-Kosztolányit társítja a kései olvasóban, a *Pacsirta* és az *Aranysárkány* majdani íróját. 1910-es cikke, az *Alföldi por* szülővárosáról fest fájdalmas képet.[17] A lustaság erjesztőgombáját

[13] Szini Gyula: *Lelki kalandok.* IFT I. 139. (Szini kötete 1908-ban jelent meg. Szini eljárását – „Két történet fut egymás fölött, az impresszionista, látszatra igénytelen ... mese fölött egy szimbolikus história" – majd 1917-ben fejti ki részletesen. Uo. 153–156.)

[14] A rajzos, sokféleképpen értelmezhető, így jelképi erőben gazdag befejezetlenség rajza lehetne a *Ványka levele:* cím nélkül, hiába adta fel nagyapjának a hazaviteléért esengő levelet; Kosztolányi szemetese – kisfia halála miatt züllött iszákossá – térdig állva a tavasz buja vegetációjában, a gödörből motyogja: Jó ott lenn; a börtönből szabadult hamiskártyás karácsony estéjén fia szemében bukik le: újra csalt, hogy örömöt szerezzen neki, hiába. Vö. *Kosztolányi Dezső Novellái.* I. Bp. 1943. 57., 43. – Ezt a befejezetlenséget – a *Tengerszem* vonatkozásában – Baráth Ferenc már 1938-ban észreveszi. Vö. *Kosztolányi Dezső.* Zalaegerszeg. 1938. 97.

[15] *Két levélről.* ÁÓ. 371. – Németh László írása. *Csehov levelei. Sajkódi esték.* Bp. 1961. 191.

[16] A századelő Csehov-képéről Németh G. Béla: *A románcostól a tragikusig. A műfajváltás és szemléletalakulás Kosztolányinál.* Jelenkor, 1978. 1059.

[17] Élet, 1910. szept. 18. Kötetben: AÓ. 465–467. – Újabban Kiss Ferenc rajzol kedvezőbb képet a város „bújtogató, kényeztető közegéről". *Kosztolányi Szabadkája.* Új Tükör, 1978. okt. 1. 10. L. még: Németh G. Béla: i. m. 1060–61.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

látja benne, s elemi erővel ad hangot, jóval Ady előtt egy – nem Thury-sorsú – magyar Csehov vágyának:

„Jöjjön egy író, aki . . . valami nagyot mer és akar. . . . Vegye észre az ásítást, a közönyt, a bácskai tespedtséget, és sápasszon el bennünket erejével és művészetével. Csehov legyen, aki a mienk, egy író, aki úgy lát, mint még senki, egy író, aki új és magyar."

Kosztolányiban a *Három nővér* „vidéki kormányzósági városának" képe idéződhetett fel, az ülnökként elsatnyuló Andrej, a kiüresedő, látszat-létű Csebutikin; egy évtized múlva majd a maga lelkéből lehel életet magyarul megszólaltatott figuráikba.[18] A fiatalkori vágy regényei megírásának megőrzött-megtagadott ösztönzője lesz; megtagadott is, hiszen – hite szerint – Csehov ekkor számára már jótékonyan nyugtató „mákony".

2. *A húszas évek dráma-recenziói*

Kosztolányi, a már régóta termékeny, páratlan bőséggel szóló színikritikus régi olvasmány-élményeihez kap új tápot a Jób Dániel és társulata által életre keltett Csehov-drámák révén. Közben azonban világok omlottak össze kint, és omlanak össze benne: a *Jajveszékelő a magyar romokon* kétségbeesett sikoly-sorozata csak nyitány a „történelem szorítóiba" (Kiss Ferenc) került költő „kínjához" és „szégyen-maratásához".[19] Nemcsak ő hullott 1919–20-ban válságok bugyraiba:

[18] Andrej városukról adott jellemzése nem maradt meg Kosztolányi szövegezésében, de megmaradt a műveltséget mímelő önmagától és társaitól megundorodott öreg katonaorvos értékítélete erről: „. . . Micsoda piszokság. Micsoda rondaság. . ." L. *Három nővér.* Írta Csehov Antal. Fordította Kosztolányi Dezső. A vígszínházi szöveg gépelt másolat-példánya. (OSZK Színháztörténeti Osztály)

[19] A *Jajveszékelő*t – végső címe: *A magyar romokon* – Nyugat, 1919. dec. 1055., kötetben: Kosztolányi Dezső: *Összegyűjtött versei.*

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Babits – hogy a hozzá legrokonabbakról szóljunk – „lelke iszonyú férgeivel" viaskodik, Tóth Árpád Bouvard és Pécuchet hangya-lénye fölé hajol – fordítóként – szorongva.[20]

A *Ványa bácsi* 1920 május 9-i bemutatójáról kelt recenzió a hírhedt kurzuslapban, az Új Nemzedékben kelt, de nem méltatlan Kosztolányihoz: nagy erővel beszéli ki még friss fájdalmát – előtte Mikszáth, Szigligeti, Csiky csitították[21] –, s Csehovról is itt fogalmazza meg talán leglényegesebb észrevételeit.

Hódol az emberalkotónak, akinek „nem kell színpadi szabály", hiszen „szavai folyásával" „maga a szabály".[22] „A megidézett életet bámulja" mint Illés Endre, színibírálatainak úttörő gyűjtője írja, illetve – Kiss Ferenc szavával – „az életrangú teremtés varázsát", ahogy Shakespeare-ben, Puskinban, a legnagyobbakban.[23] Szerinte a mű mondanivalója csak ennyi: „Ez az élet."[24] Ebből Csehov csak „a fojtó unalmat rajzolgatja". A mű cselekményét Kosztolányi hat sorban vázol-

---

Bp. 1964. 336. (A továbbiakban: ÖV), a „szégyen-maratás"-t *Életre-halálra.* Uo. 487. Kiss Ferenc gondolatát *Az érett Kosztolányi.* Bp. 1979. 36.

[20] Vö. *Reggel.* Babits Mihály: *Összegyűjtött versei.* Bp. 1977. 296., Flaubert: *Bouvard és Pécuchet.* Bp. 1921. IX–X. L. még: Tóth Árpád: *Válogatott művei.* Bp. 1964. 1117.

[21] Vö. *A régi jó időkről*, a *Cifra nyomorúságról* és a *Rózsáról* szóló bírálataival. *Színházi Esték.* Bp. 1978. I. 219., 215., 143. (A továbbiakban: SZE)

[22] *Ványa bácsi.* Új Nemzedék, 1920. máj. 9. Kötetben: SZE I. 323–324.

[23] Vö. Illés Endre: *Kosztolányi, a színibíráló.* Bevezetés a *Színház* című kötethez. Bp. 1948. 6. (A továbbiakban: SZH), Kiss Ferenc: i. m. 353.

[24] Már 1916-ban írja – Barta Lajos *Szerelem* című drámája kapcsán: „Vannak írók ... kik az élet egyetemét érzik." – Barta is ilyen, és „így szól: ilyen az élet, nem több, és fáj, hogy van több." SZE I. 800. – 1920-ban már nem említi és nem hiányolja Kosztolányi a „többet".

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

ja, fájó, az *Alföldi porra* vissza- és a *Pacsirta* Sárszegére előreutaló metaforákkal érzékeltetve a megoldatlanságot: „. . . az áldozatok ott maradnak az életükkel a porban, a sárban." Felidézi – most már a drámákról szólva – a Szini kapcsán megfogalmazott impresszionista-szimbolista művészet gyakorlatát: „Figurák nincsenek, csak emberek, vagy még inkább lelkek, melyekből láthatatlan vonalakkal rajzolódik ki egy örökkévaló történet."

Kosztolányi elidőzik a „lelkek" húsba-vérbe öltöztetőinél, a színészeknél is: „Hegedüs Ványa bácsija mintegy gránitból kivésett tragikus szikla" – bizarr paradoxon a következő írás „Ki látott ilyen hősöket és hősnőket? " kitétele mellett –; számára a legfontosabb „a krisztusi együgyű", Tyelegin Vendrey megformálta alakja, „kiben több szláv lélek lakozik, mint Vogüé összes köteteiben". Vele Kosztolányi évek óta alakuló szlávság-szemlélete kaphat hatalmas tápot, s a maga számára is útmutatást: az elesettek méltók a részvétre.[25]

Az egy hét múlva kelt második recenzióban szintén a teremtő életadás hitelét – s kicsit az alkotás elsődlegességét is – bizonygatja lelkendezve: „a láztól felzaklatott agyvelő víziójáról", „egy íróasztali lámpa délibábjáról" másnap is meghatottan beszélünk. Tovább is lép – a Tyeleginnel megpedzett gondolatot folytatva –: a látott mű a művészet céljára ocsúdtatja a nézőt, arra tudniillik, „hogy részvétet keltsen." Négy évig tartó borzalmak, az ellenforradalomba fúló forradalmak után, a kurzus kezdetén joggal hiszi „csodának" a cél eseten-

[25] A férji méltóságában megalázott, de megbocsátó, feleségét, aki esküvőjük napján megszökött tőle, mindvégig segítő Tyelegin szavait idézi is, a maga Czumikowjából fordítva. Vendrey Ferencz (!) „hatvan évi működés után" hálásan hívja majd meg költő-kritikusát a Vígszínházba, „könnyes-mosolygós búcsúszavára". Bp. 1931. Kézirat. MTA, Ms 4625/166–167. – Vogüé műve, *Az orosz regény*. I–II. Bp. 1908. Ádám közlése szerint megvolt apja könyvtárában. A szerző az oroszság lényegét az evangéliumi részvétben jelöli meg. Vö. I. 40.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

kénti megvalósulását. Fontos vallomás – Kiss Ferenc ars poeticája megfogalmazását látja benne[26] –, de szkepszisét is kifejezi, a politikai változások eredményességét illetően.

A részvét csodája – Csehové, mely visszazeng a nézőben – a magas eszmei alap ahhoz, hogy a szerzőt kora „drámaírói" – az idézőjel Kosztolányié – meg nyárspolgári színházjárói számára felmutassa: ő „nem hízeleg az örök nyárspolgárnak, „a disznófejű Nagyúrnak", hanem leleplezi darabjával. Az előadásra el sem jövő nyárspolgár – miért kellene neki a kemény, igaz beszéd? – természetesen nem azonos Csehov művének szereplőivel: ő – struccmódra – „reményt, szíves kalandot, regebeli milliókat" várna, a csehovi leleplezés illúzió-vesztett antihősei ennek hiábavalóságára taníthatnák – ők csak „cselekedni akarnának, vágyakoznának", hiába.[27] Kosztolányi összefogja a csehovi dramaturgia lényegét, az „érzések" a szereplőkben „mozognak", a színművek „drámák, igazi drá-

[26] A recenzió: *Szonya és Jelena.* Színházi Élet, Bp. 1920. máj. 16. Kötetben: SZH 41., (*Vanja bácsi* címen), SZE I. 325–327. – Kiss Ferenc gondolatát i. m. 167.

[27] Vö. a mű korabeli orosz visszhangjával: „A modern ember beteg attól, hogy szeretne élni, de erre nincs módja." A nyárspolgáriságról az 1963-as Csehov-sorozat szerkesztője jegyzi meg, igaz, a *Cseresznyéskert* kapcsán: „. . . az érzékenyebb emberek számára a nyárspolgári nyugalom nem lehet a boldogság." А. П. Чехов: Собрание сочинений в двенадцати томах. Том девятый. Пьесы 1880–1904. Москва. 1963. 693., 708. (A továbbiakban: CS 63/9.) – Kora nyárspolgári színműiparosainak és közönségének szintjét Kosztolányi mindig is példásan ostorozza, legmaróbban akkor, mikor „három, szocialisztikoburzsoasztiko-arisztokratiko" szerző „magabiztosításáról" szól, „a színházba járó közönség e három rétege" felé. Vö. Tristan Bernard: *Csókoljon meg.* SZE I. 485. Kosztolányi magatartása rokon Csehovéval, ő Sienkiewiczet rója meg – *A Polaneckij-család* című regénye kapcsán – „a burzsoázia arany álmaiba ringatásáért". Levele A. Sz. Szuvorinhoz, 1895. ápr. 18-án. А. П. Чехов: Собрание сочинений в двенадцати томах. Том двенадцатый. Письма 1893–1904. Москва. 1957. 84. (A továbbiakban: CS 57/kötetszám)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

mák nélkül, az eseménytelenség örök drámái".[28] A megoldatlanságot – figyelmen kívül hagyva az orosz tényezőket – egyetemes érvényűvé terjeszti ki: „Nincs megoldásuk a drámájuknak, akár az életnek sincs."[29]

A „kikerekítetlenséget", az „összhangtalanságot" az első recenzió a férfiak felől bizonyította, Szerebrjakov áldozatainak felsorolásával, utalva „a fülleteg légkört enyhítő", hiábavaló lövésre is,[30] itt a nők sorakoznak fel, szerelmükkel talán még jobban az örök emberi síkján állva. A Szonyát jellemző fanyar-bölcs, ironikusan kicsinyítő képzős felsorolásból – „árvácska, csúnyácska, igénytelenke" –, meg a visszájára fordított közmondásból – „Korán kel, de nem lel aranyat" – még kívülállás, fölény érződik, de az idő elszállására történő utalás – e csúnya élet fölött – már Kosztolányi felgyúló érdeklődéséről árulkodik, e veszendő emberélet iránt.[31]

[28] Lukács György „belülről is mozdulatlannak" látja Csehov drámáit. Vö. *A modern dráma fejlődéstörténete.* Bp. 1911. II. 218.

[29] Jób Dániel fordításában a hit vigaszának lángját csavarta valószínű német forrása szövegénél magasabbra; Szonya zárószavai Czumikownál: „Ich glaube, Onkel, ich glaube heiss, leidenschaftlich. . .", Jób szövege szerint: „Én hiszek, bácsi, forrón, szenvedélyesen hiszek az egy, élő igaz Istenben. . ." Vö. Anton Tschechoff: *Dramen. Drei Schwestern. Onkel Wanja. Die Möwe.* (Gesammelte Werke III.) Leipzig. 1902., valamint: *Vanja bácsi. Jelenetek a falusi életből.* Írta Csehov. Fordította Jób Dániel. Bp. 1920. 102. – A hit – a lány reményének szalmaszála – majd a *Pacsirta* befejezésében kap szerepet. Vö. Nyugat, 1923. II. 162., kötetben: *Pacsirta–Aranysárkány.* Bp. 1961. 181. L. még: Kiss Ferenc: i. m. 168.

[30] Csehov szerint „a lövés nem dráma, csak eset", a dráma „az emberben belül van, nem a külső megnyilvánulásokban". Levele N. Sz. Burovának. Vö. CS 63/9. 693. (Ranódy László *Pacsirta*-filmjében Vajkayt is rálöveti egy anatómiai bábúra, hatásos jelképességgel.)

[31] Szonya csúnyasága is az egyetemesség síkja felé billentheti Kosztolányi szemében a drámát. Vö. fordítója, Oleg Rosszijanov gondolatával: „Pacsirta csúnyasága vajon nem az elnyomás abszolutizált formája-e, melyet nem lehet . . . lerázni?" Д. Костолани: Жаворонок – Анна Эдеш. Москва. 1972. 347. Magyarul: Oleg Rosszijanov: *„A világ újraépül. . .".* Bp. 1981. 171.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Szonya társa Kosztolányi elmélkedésében Jelena, a változni reménytelen szenvedéssel. „Mégcsak nem is zongorázhat" – Kosztolányi anyja és húga fájdalmukat zenével sírták el! –; idézett szavai – „Várj, öt, hat év múlva én is megöregszem" – az idős, felesége fiatalságára féltékeny férj mellett meddőn eltöltött élet kínjaival terhesek.

Az Asztrov iránti szerelmük beteljesületlenségét Kosztolányi fő mozzanatként építi bele koncepciójába: olyan „szegények", hogy a szegénységükből eredő „szegény" álom is meghiúsul: az itt „iszákos és életunt vidéki orvossá" lefokozott férfi sem lehet az övék.[32]

A színészek az élet múlásának megjelenítésével bűvölik el a recenzenst, akinek amúgy is az elmúlás a fő létérzése.[33] Elragadtatva jegyzi fel: „. . . babonás varázzsal pár óra alatt felépítettek két alakot, nem: két lélekkel teljes embert, és hosszú évek messzeségét idézték elénk."

A cikk a színházból kijövő néző képével fejeződik be, akivel Szonya és Jelena „csodát művelt", a reménytelen, fájdalmas sztoicizmusra edzés csodáját.[34] (A Gombaszögi Frida és

[32] Kosztolányi kemény célratöréssel rendeli anyagát erősen általánosító végkövetkeztetése alá. Az első recenzióban még igenlően ír Asztrovról: „. . . egy többre és jobbra hivatott, ábrándos és lusta, növényevő, de pálinkás orosz orvos. . ., aki nekem Csehov Pavlovics Antalt hozza eszembe. . ." – A többi recenzens – ilyen szilárd koncepció nélkül – nem nagyon tud mit kezdeni vele; (D(ánielné) L(engyel) L(aura) női – realistább? – szemszögéből a férfiak „megbódult fajdkakasok", Asztrov Hódító Vilmos modorában tiporja a női szíveket. Vö. *Ványa bácsi.* Budapesti Hírlap, 1920. máj. 9. 5.

[33] Vö. Babits Mihály: *Kosztolányi.* Nyugat, 1936. dec. 401., kötetben: *Esszék, tanulmányok.* Bp. 1978. II. 523–524.; Kosztolányiné: *Kosztolányi.* Bp. 1938. 18.; Baráth Ferenc: i. m. 6., 26., 36., 44.; Szauder József: *Kosztolányi Dezső költészete. Összegyűjtött versei.* Bp. 1962. I. 6.

[34] Nem cselekvésre edzi tehát Csehov Kosztolányi nézőjét, mint Székely György hiszi (*Csehov-drámák a magyar színpadon.* Szovjet Irodalom, 1980/1. 151. – a *Ványa bácsi,* mint a *Hamlet*ről mondja

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Varsányi Irén által a nézőnek „dobott" jelképes „koszorúk" – „a vidéki kislány" „igénytelen kis kankalinkoszorúja", meg „a boldogtalan szépasszony" „hervatag rózsakoszorúja" a Csehov-álmodta hősnők iránti legszebb hódolat, az impreszszionista színikritika emlékezetes remeklése.)

Az első, elemi színházi élmény ehhez a drámához kapcsolódik. A *Három nővér* hatását azonban nemcsak – újat is mondó – színikritikák őrzik: a művet Kosztolányi fordította, így a róla való látomását alkotóan is megörökítette. Wladimir Czumikow nagyon pontos német átültetéséből Kosztolányi tollán – szózenéjével, alakzataival, szóképeivel, népiességével – egy, az eredetihez a németnél közelibb, hívebb magyar mű született, másfelől, éppen a felsorolt elemek révén, zaklatottabbá, tépettebbé, fájdalmasabbá s egyúttal zsongítóbbá vált Csehov remeke.[35]

Kosztolányi egy kicsit együtt is él a készülő bemutatóval. A próbákon meg-megjelenve, alig szólva valakihez, szövege színpadi hangzásának jóságát is mérhette,[36] Csehovval is szembesülhetett, akit Jób Dániel egy berlini Sztanyiszlavszkij-bemutatótól szárnyakat kapva – és eredeti elképzeléseit is módosítva – vitt színpadra.[37]

---

másutt, tűrésre edző „lelki acélfürdő". – Kosztolányi gondolatát Földi Mihály a *Cseresznyéskert*ről szólva visszhangozza majd: „Megerősít az erőtlenségünkben, feltüzel a passzivitásra." Nyugat, 1924. 17. sz. 355. – Kosztolányi 1920 őszén Pázmányt tanulmányozva hűti homlokát embertestünk gyarlóságaival, a következő évben pedig a senecai sztoicizmus fogalmazódik meg benne, a *Nero, a véres költő*ben. Vö. *A magyar próza atyja*, kötetben: *Látjátok, feleim*. Bp. 1976. 42., *Nero, a véres költő*. Bp. 1957. 248.

[35] Minderről részletesen l. Zágonyi Ervin: *Kosztolányi Három nővér-fordítása*. ItK, 1982. 76–91.

[36] Vö. Jób Dániel: *A „Három nővér" első magyar nyelvű előadása*. Színház- és Filmművészet, 1954. 6. sz. 280.

[37] Uo. 282. – Sztanyiszlavszkij színpadának jellemzői – Peterdi Nagy László összegezésében – a tragikus-szentimentális értelmezés, a

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Reflexióit itt is két rövid recenzió őrzi. Az egyik, a *Csehov doktor úr*, a Színházi Élet olvasói számára játszik el a címadta „szókötés" lehetőségeivel, egymást zsonglőrmódra kergető paradoxon-párral fogalmazva: Csehov orvos, aki maga is beteg, tudja, hogy a semmi kis betegségek gyógyíthatóak, de „az élet unalma, igazságtalansága, csömöre örökkévaló", tudja hát azt is, hogy „a betegeket talán meg lehet gyógyítani, de az egészségeseket soha". Így lesz – mindezek summázataként – a mégiscsak diadalmaskodó, „az ágyakon látott és magában hordott megsemmisülés" késztetésére humorista, „vigasztalan vigasztaló, hitetlen hívő, gyógyíthatatlan gyógyító."[38]

Kosztolányi teljesen kiaknázza az ötletet, félvezető képpé bontva: az író világát reménytelenségében is szinte idilli kórházhoz hasonlítja, a cári Oroszország nyers, sötét valóságát annak égi másává párolva. A recenzió csúcspontja a fordító hangulatát is megörökíti, a lemondás netovábbjáról is árulkodva, sajátos kontrasztban a Kékszakáll nyolcadik feleségéről és a Lili bárónőről gügyögő cikkecskékkel:

„Amikor ezzel a drámával foglalkoztam, gondolatban gyakran kikísértem az írót, mint a betegek hozzátartozói, s szerettem volna tőle valamit kérdezni. Ugye, hogy nem lehet segíteni sem rajtuk, sem mirajtunk, sem semmin, Pavlovics Antal?"

Aztán – Csehovot propagáló társaival, Incze Sándorral, Vécsey Leóval vállvetve dolgozva – jó ügy kikiáltójaként, költői kérdések sorozatával, frappáns metaforákkal vonultatja

lélektanilag árnyalt színpadi realizmus, „az örök emberi" világnézeti-filozófiai szubsztanciája. Vö. Csehov színháza. Bp. 1975. 79., 81.,82., 160.

[38] Színházi Élet, 1922. okt. 22–28. 1–2. Kötetben: Sz. I. 327–329. – Kosztolányi Ibsenről szólva is él az író–orvos-párhuzammal, először a haladásban hívő hangján, később kiúttalanságot sugározva. Vö. *Ércnél maradóbb.* Bp. 1975. 152., 169. (A továbbiakban: ÉM)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

fel a dráma „betegeit",[39] ajánlja Csehov – és a maga – portékáját: az eseménytelenség, az elmúlás, a jók és rosszak egyforma megbűnhődésének jegyében született, megoldatlan, magyarázat nélküli drámát – az ő minősítései ezek –, melynél „merészebb feladatra még nem vállalkozott író".[40]

A felsorolt jegyeket még egyszer makacsul – vagy itt először? – felsorakoztatja a Nyugatba írt ismertetésében.[41]

A bevezető bekezdés jellegzetes „és"-eiben – a cselekmény mozzanatait kötik össze, lendítik tovább – Rejtő István a költő pesszimizmusának elburjánzását látja.[42] Igaz, sőt a mondat eleje is ezt intonálja, mély hangrendjével: „Három moszkvai lány, három tábornok-árva története. . ."

A türelmetlenül torlódó kötő-kérdőszavak funkciója többrétű. A másutt is alkalmazott fogás, a recenzió dialógusokra bontása megtestesítheti „az örök nyárspolgár" szenzációszomjas kíváncsiságát, de az élet rejtélye után kutakodó költőt is, annak egyik énjét.

Az „és"-eknek aztán álljt parancsol: „Az élet is elmegy, a fiatalság. Minden elmúlik . . . semmi sem oldódik meg. Az írónak nincs más mondanivalója . . . semmiféle állítás vagy tagadás, védelem vagy vád."

A gondolatsor nemcsak az öncélú költészet, illetve az objektív alkotó dicsérete. A recenzensnek most is, mint a *Ványa*

[39] „Ismerik-e . . . Irinát . . . ezt a kis orosz galambot? . . . És Kuligin gimnáziumi tanárt, ezt a szegény, klasszikus szarvasmarhát?"

[40] A testi és tárgyi elhasználódás – „minden eltörik", nemcsak Csebutikin kezében a reménytelen szerelmét őrző emlék, az óra – majd a *Lassan, lefelé* című, kötetzáró darabbá is emelt versben fogalmazódik meg. Vö. Nyugat, 1923. II. dec. 1. 607. Kötetben *A pohár eltörik. . .* címen ÖV 420.

[41] *Két bemutató (Három nővér – Az új rokon).* Nyugat, 1922. nov. 1. 1034–1035. A *Három nővér*-recenziót l. még: *Lángelmék.* Bp. 1941. 299–300. (A továbbiakban: LE), SZE I. 330–331. – Az új rokon Csathó Kálmán „vidéki vígjátékát" ismerteti, Csehov művéhez is mérve.

[42] *Csehov drámái Magyarországon (1900–1944).* In: *Tanulmányok a magyar–orosz irodalmi kapcsolatok köréből.* Bp. 1961. II. 402.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

*bácsi*ban, nagy élménye az idő múlásának megjelenítése. A néző által hatványozottan átélt, fokozással és mesteri párhuzammal kifejezett idő-múlást – „De amíg nézzük a játékot, s percek, órák tűnnek tova, és hónapokkal, évekkel öregszünk mi, nézők. . ." – a múlt viszonylatába helyezett alakokkal érzékelteti, az öreg dadától a férfiakig. Legtöbb figyelme Versinyinre jut. Elhanyagolva – oly fennkölt fogalmazásúnak fordított – jövő felé feszülő vágyát, Kosztolányi csak az elmúlás jegyét viselő szerelmét idézi. A magyar szövegben magát többlet-humorral szemlélő Csebutikin is múltja kölöncét cipeli: „Egy elrontott élet után már csak mozdulatokat tesz, magát gyötri." Ő költőnk számára az ember törpeségét is példázza: „Vitatkoznak az emberek kicsiségéről. Erre fölkel, hogy jobban lássák: »Nézze, milyen jelentéktelen vagyok én.«"[43]

Tuzenbach és Andrej Csebutikinhez csatlakoznak. A báró „is semmittevő, léha. Nem látja az élet értelmét". Andrej, aki „vidéken reked, tollnok lesz", az *Alföldi por*ban megírt, de még majd az *Életre-halálra* című nagy számadás-vers megírásának idején is fájni fogó sebet sajdíthat fel Kosztolányiban, a jobb sorsra érdemes középosztály elkallódásáról.[44] Őket is idézi, Tuzenbach érvelését – „Esik a hó. Mi az értelme ennek?" – és Andrejt, utalva a feloldás lehetetlenségére: „. . . hosszú keservét a süket hivatalszolgának mondja el, mint egy üres gyóntatószéknek. Ha nem hallanál nagyot, bátyuska, akkor nem is beszélnék veled."[45]

A lajstromba vett szereplők a teremtő alkotót is dicsérik, azt, hogy ennek jóvoltából „alakok jönnek elénk, emberek". S

[43] Vö. *Baba-hu – Két ember – Auerheim: Szerepkör.* SZE I. 424.

[44] „Láttam . . . ifjú erőt, bűnt tékozolni / pazarul." Nyugat, 1930. nov. 16., ÖV 487. – Csathó szemére éppen „a gentry-család" hamis ábrázolását hányja: „Ki hiszi, hogy ennyire felhőtlen ez az idill, s hogy a magyar földön minden család körében nem élnek lelkek, legalább egykettő" i. m. 1035.

[45] A csehovi dialógusok mechanikus kapcsolata vagy inkább monológ volta – már Nyemirovics-Dancsenko észrevette ezt, vö. CS 63/9. 697. – abszurd végletébe fordul itt.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

a módszerre is utalnak, arra, hogy mindez – Versinyin és az általa felidézett Moszkva, a sárga kaszárnyába vezető út hídja és az alatta zúgó víz, Tuzenbach és a hó, Csebutikin és gesztusa, Andrej és vallomása – „csupa jelkép".[46] Kosztolányi csak a beszédre utal, de a konklúzió a felsorolt teljes indukciós anyagot általánosítja:

„Mert az emberek – még az oroszok sem – beszélnek így, a valóságot csak egy nagy költő hazudhatja ilyen összefogónak, ilyen nagyszerűnek (? – Z. E.), a legnemesebb realizmus bűvös eszközeivel."[47]

[46] Az „alakok", „emberek" teremtése szentesíti Kosztolányi szemében a mondanivalótlanságot. Csathó éppen azért „nem nélkülözheti" az elmaradt mondanivalót, mert „alakjai csak felületeket tüntetnek fel". – A jelképiségre Kosztolányi jellemző helyeken tapint. A „zúgó víz" például nemcsak Versinyin „kései szerelmének alaphangját üti meg", „a siető habok" felidézte körforgásnak nagy szerepe van *A csók*ban (vö. Ambrozovics idézett kötete, 141., CSM II. 1014.) s a Jaltánál morajló éjszakai tengernek *A kutyás hölgy*ben (vö. CSM III. 118.). – A „csupa jelkép"-tézist Sztanyiszlavszkij is aláhúzza: Csehov szándéka szerint Ványa bácsit fehér nyakkendőben, Trigorint viszont kockás nadrágban kell játszani: ennek „gyengéd tisztaságát", illetve az utóbbinak talmibb voltát jelképezendő. Vö. К. С. Станиславский: А. П. Чехов в Московском художественном театре. Москва. 1947. 35., 36. – Csehov jelképeinek árnyalt, mai értelmezését L. E. Polockaja fogalmazásában l. Развитие реализма в русской литературе. Том Третий. Москва. 1974. 103–106. – Ő „a jövő potenciáljainak" hordozóját is látja bennük. Moszkva például a nővérek szemében gyermekkoruk reális városából a jelen keserűségével párhuzamosan növő ábránddá, a boldog jövő szimbólumává válik. [Makay Margit hat évtized távlatából is emlékezik az általa alakított „Irina Moszkva után vágyódó", a „kietlenség" ellenében feltörő „sóhajára". Szíves levélbeli közlése 1980 júliusában.] – Kosztolányi jelképeiről, „szöveg mögöttiségéről" Oleg Rosszijanov ír tanulságosan; vö. id. művei, oroszul: 339–340., 345–346., 344–345., magyarul: 160–161., 162–163., 168–169.

[47] E realizmus összetevői Kosztolányi szemében az alakteremtés (egy hónappal korábban, talán éppen a *Három nővér* fordításának

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

A műfajiságról szólva – talán a többi, már megjelent recenzióval is vitázva – hangsúlyozza:

„Cselekmény, ármánykodó fondorlat ... nem mozgatja a darabot, mégse ‚novella', mégse ‚regény', hanem dráma, melyben egy írói lángelme a legnagyobb erőpróbát vállalta, s megmutatta, hogy az érzés biztos kalauz, csalhatatlan építő ... még a színpadon is."[48]

Az elemi, a „velőkig fájó" élmény az egyetemes romlásé. A legsötétebb tanulságokat Kosztolányi olvasta ki a műből: a többi recenzens a szereplők sorsát az orosz viszonyokban gyökereztette, s egyúttal nyomatékosan el is határolta magát tőlük.[49]

Az *Ivanov*ról a Pesti Hírlap papír-tengerén számol be olvasóinak, így újrafogalmazásai indokoltak. Utal – fordítási teljesítményének birtokában – Csehov prózájának Csajkovszkij zenéjével rokon „ködös, altató muzsikájára, édes, mérges mákonyára" – fordítási teljesítményének birtokában –, művei

napjaiban szögezi le: Az igazi titok mégis az élet, az igazi bűvészet csírát teremteni a semmiből, az igazi csoda: egy ember a papíron." *Tímár Virgil fia.* Nyugat, 1922. okt. 1. 1174., kötetben: IFT I. 254.), valamint a személyek, jelenségek az élet-halál távlataira mutató jelképisége, lírai költészetben is (Endre Károly háborús verseiről is most írja: „Csak a halál foglalkoztatta. Az nyitotta ki a szemét, hogy lásson, ormokat és szakadékokat, fényben és ködben, és bizonyos messzeségből életeket és embereket, helyes távlatban eltűnő mozdulatokat..." *Az ember, aki járva jár,* uo. 1175.), epikában is (így látja az irodalom csúcsainak a Hamletet, a Bovarynét, az Ivan Iljics halálát, vö. *Az író a háborúban,* Ábécé. 1957. 186.).

[48] A recenzensek szerint a mű regény, „állóvíz" (Dánielné Lengyel Laura, Budapesti Hírlap, 1922. okt. 15.; az összes többi hivatkozás is e napról való), regényszerű életkép (Keszler József, Az Újság), „az orosz kisvárosok... mozdulatlanságából" fakadó regény (Zilahy Lajos, Pesti Napló), nem dráma, „mert minden emberének egy a sorsa... mert nincsenek ellensorsok" (Relle Pál, Világ).

[49] Vö. Zágonyi Ervin: i. m. 87.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

osztályozhatatlanságára, a drámák – szláv voltuknál fogva – lassú ütemére.[50]

Aztán felsorolja „az ismerősül köszöntött" tárgyakat, személyeket, az utóbbiakat az orosz irodalom jellemzésére már 1917-ben használt jelzők arzenáljából kölcsönözve:

„Ó a régi szobák, horgolt terítőkkel, kiérdemült bútoraikkal, ó, a hosszú névnapi ozsonnák, ó, a kedves öregecskék, a nénik és bácsik, kik ott maradtak a múltból, a bölcselkedő, tunya, haszontalan, részeges, érzelgő, kedélyes, unalmas alakok, a torz figurák. . ."

A jelzők mögül Lebegyev, Sabelszkij, Zinaida Szavisna, Babakina – megformálásukat a többi bíráló is nagy elismeréssel említi[51] – alakja villan elénk; a felsorolást összekötő hármas „ó" viszont csak Kosztolányi sajátja: a felismerés és azonosítás keserédes – s kicsit szépítő – öröme csendül ki belőlük. A bútorok „a polgári jóságot" idézhetik, az „ozsonna" idealizált képe a gyermekkori, az emlékezetben megszépült uzsonnákat, a nénik és bácsik az oly szeretett öregeket.[52]

[50] *Ivanov*, Pesti Hírlap, 1923. szept. 20., kötetben: LE 300–301., SZE I. 331–332. – A Csajkovszkij-hivatkozás ifjúkori emlékekre utal: Kosztolányi „az alföldi homokbuckák fölött" hallotta zendülni Szabadkán az ablakokból „Bach, Beethoven, Csajkovszkij melódiáit." Vö. Lányi Ernő, Nyugat, 1923. I. 588. – A lassúságban Sztanyiszlavszkij a ludas: Csehov kétségbeesetten panaszolja, hogy tönkretette – igaz – a *Cseresznyéskert*et az utolsó felvonás tizenkettőről negyven percre nyújtásával. Vö. levele 1904. márc. 29-én Olga Knippernek. Чехов и театр. Письма, фельетоны, современники о Чехове-драматурге. Москва. 1961. 164. (A továbbiakban: Чехов и театр)

[51] Gergely Győző Góth Sándor és Kertész Ella komikumát, Tanay és Vágóné játékát dicséri, mely „a jókedv derűjét árasztja a nagy szomorúság közepette" (*Ivanov*, Népszava, 1923. szept. 30.); Relle Pál szerint az első kettő „felderítő, élénk színfoltja a csehovi sötét háttérnek." (*Ivanov*, Világ, 1923. szept. 30.)

[52] A „polgári jóságról" vö. *Az ő szobája* 1915. Füst. Bp. 1970. 109., az öregekről – légiónyi hely közt – az *Életre-halálra* idevágó sorait. ÖV 488.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

De bennük van a megváltoztathatatlanság tudomásulvétele is. Az utóbbira utal az idézett mondat befejezése, igéjével a nyugvópontra visszajutást asszociálva: „. . . melyek karban rezegtetik meg az álmos orosz lelket."

Kosztolányi nem a „bénító környezetet" szándékozik kiemelni – mint Rejtő István hiszi[53] –, hanem hős és társai egy húron pendülését, az olvasót Ivanov magánéletének zsákutcáján vezetve végig: „Ivanov is ilyen csonka ember . . . ma már unatkozik a felesége mellett, halálba üldözi őt, de a második menyegzőjén az önvádtól főbe lövi magát."

A többieket – folytatva a bevezető felsorolást – impreszszionistán felvillantott zsánerfigurákként veszi számba: „Egy orvoska, ki folyton szaval. . ., egy kedves, éhenkórász grófocska, egy zsugori vidéki úriasszony. . ."

A végkicsengést ellentétpárok fókuszába helyezi: „. . . éhesek és jóllakottak, egészségesek és betegek, ifjak és vének, de mind boldogtalanok."

A boldogtalanok tarka kavalkádját, eltérve eddigi gyakorlatától, „félig ispotály" – Csehov kórháza, régies-népies minősítéssel! –, „félig családi kör" címkével, könnyed iróniájú fogalmazásban orosz mivoltával magyarázza: „Együtt a család, a nagy család, Oroszország."[54]

Illyés – nyilván a csattanós lezártság kedvéért – itt rekesztette be a posztumusz *Lángelmék*ben a recenzió szövegét, pedig az elhagyott mozzanatok is fontosak. Összegeződik a

[53] I. m. 404.

[54] A szlávság + család fogalom-párosítás már 1909-ben megjelenik Kosztolányinál, Rilke kapcsán – „családi életük, babusgató, dajkáló szeretetük intimsége" jellemzi őket szerinte –, vö. *Rilke*. LE 223., ÉM 345. A „Kék madár" kabaré vendégjátéka alkalmából pedig „egy régi dajkadal melegségéről", „gyerekszobák varázsáról" szól, vö. *Orosz tündérek*. Pesti Hírlap, 1923. jan. 3. 5. (A cikkre Réz Pál volt szíves felhívni a figyelmemet.) – A boldogtalanok + kórház-társítás majd a *Számadás*ban nyeri meg végső megfogalmazását, ott már az egész emberiségre, az egész életre kiterjesztett jelképességgel. ÖV 481–485.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

zenei jelleg: Kosztolányi a színpad Jób vezényelte „nagy hangszeréről", Varsányi Irén „könnyes fuvolahangjáról", szól, a *Három nővér* fordítója pedig Tóth Árpád munkája előtt hajol meg: a költő „a csüggedt szavakat lágyan és humorral, rokon lélekkel" tolmácsolta. S ha a *Ványa bácsi*ban Tyelegin volt nagy élménye, itt Hegedüs Sabelszkije, „a dohogó, zsémbes, aranyos gróf", akinek alakját „Csehov sem álmodhatta különbnek".

A Színházi Élet az *Ivanov* köré is valóságos kis Csehov-számot kerekített. Kosztolányinak, a költőnek, a gáncstalan gavallérnak, kinél értőbb-okosabb szavakat aligha írtak színésznőkről és játékukról, Gombaszögi Frida jut.[55]

„. . . a vidéki élet szürke regényessége az övé. . ." – kapcsolja alakjával a drámát egy kicsit a maga múltjához és jelenének alkotói világához.[56] A művésznő ennek jegyében játszotta egy éve Mását, „a gimnáziumi latintanár boldogtalan feleségét, ki Puskin-verseket szaval, és kései, fájó vággyal szereti a moszkvai ezredest." A szürkeségből fénylik föl szerelme, mellyel – Szása, „fukar, gazdag család lánya" – meg akarja menteni Ivanovot, „a züllött földbirtokost".[57] Ők ketten „az orosz, polgári" Hamlet és Ophelia.[58]

[55] *Gombaszögi Frida.* Színházi Élet, 1923. okt. 7–13. 2., SZE II. 371–372. – Varsányi Irénről Sebestyén Károly, Lukács Pálról Schöpflin Aladár, Góthné Kertész Elláról Relle Pál számolt be.

[56] *A Pacsirta* most jelenik meg folytatásokban a Nyugatban; a befejező részeket I. az 1923. II. 140. lapjától. – Az *Ivanov* hősei iránti megértő-részvevő viszony talán Kosztolányi hasonló érzelmeinek koronatanúja, ennen, sárszegi hősei iránt.

[57] Csehov fenntartásosabb Szása akciója – és egyáltalán Ivanov – iránt: „Két asszony jelenhetett volna meg végül, és léphetett volna fel Ivanovért, akik valóban szerették őt: szülőanyja és a zsidónő . . . Az árva – ti. Ivanov, Z. E. – hadd maradjon árva, vigye az ördög." Levele A. Sz. Szuvorinhoz, 1888. dec. 23-án. Vö. CS 57/12. 316., CSM IV. 1025.

[58] Kosztolányi szemében Ivanov talán „kései, degenerált ember", „öngyötrő és cselekedni nem tudó" lehet, vö. *Hamlet*-, illetve a vele

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Kosztolányi figyelmet szentel a mögöttes területeknek, „az igazi főszereplőknek", ezek:

„. . . a Csönd, mely végighalad az elhagyott szobákon, a Kétségbeesés, mely a kertben ül, egy padon, alvó fejét mellére buktatva, és a Hallgatás, mely hallhatatlan végszavával jeleket ad a színésznőnek, hogy mikor kell megszólalnia."

Gombaszögi a csehovi „láthatatlan szövegkönyv" utasításai alapján jelenít meg „egy álmot", játszik együtt a fenti főszereplőkkel: „Hallja a Csöndet, érzi a Kétségbeesést, és átveszi a Hallgatástól azt a végszót, melyet a súgó „nem ad föl a színpadra".

Ezt a végső, el nem hangzó, ráció által megfejthetetlen szót, melynek Kosztolányi a *Hamlet* befejezését is asszociáló fogalmazása szerint csak szívdobogás-tempója van – „Az ütemet a szív veri: egy-kettő, egy-kettő" –, az „egyszerűség, jóság, csehovi lélek" adja Szása ajkára.

Van jó szava az ugyancsak ebben az évben bemutatott *Medvére*;[59] a Jób-sorozat utolsó darabjáról, a *Cseresznyéskertről* a Színházi Élet riporterének – Incze Sándornak? –

„rokon" Arany-jellemzésével, SZE I. 28., 53., Opheliával pedig tehetetlensége – szerelmese pusztulása láttán – rokoníthatja előtte Szását. – A többi recenzens is utal a *Hamletre*, legárnyaltabban talán Salgó Ernő: „A felsőbbrendű értelem nyugtalansága nem engedi Ivanovnak, hogy ‚vegetáljon a vegetatív életűek között. . .'; találóan ír a vezeklő felzokogásra való készségről", „az önundorodás pillanatában". Vö. *Ivanov*. Magyarország, 1923. szept. 30. 12. – Az *Ivanov–Hamlet*-kérdés mai szovjet értelmezését l. Tatyjana Sah-Azizova: *Az orosz Hamlet. Az Ivanov és kora.* Szovjet Irodalom, 1980/1. 136.

[59] A kis egyfelvonásost egy Georg Kaiser-darabbal és a *Júlia kisasszonnyal* veti egybe: „minden irányzatosság nélküli", csak „csehovista", és mégis a legkülönb köztük. *Forgács Rózsi.* Nyugat, 1923. II. 329., SZE II. 351.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

nyilatkozik, negyedmagával, a próba szünetében, egy körkérdésre adott rövid válasz erejéig.[60]

Utal benne Csehov – francia fordítójának szóló – kételyeire, a mű átültetését illetően: „ezt csak oroszok érthetik meg".[61] Pedig ez „velünk, magyarokkal is megértette, hogy nem kell a színpadon okvetlenül megrázó drámáknak lezajlania." Aztán – bármi líraian is – a maga múltba fordulásának szűk határai közé rekeszti a darabot. Így a *Cseresznyéskert* nem a feudális múlt vagy a derengő jövő szimbóluma,[62] hanem Prospero tündérkertjéhez hasonlóan,[63] az elmúlt ifjúságé:

„A Cseresznyéskert, melynek fáit kidöntik, nem földrajzi fogalom, hanem korán múló idilljeivel, házibáljaival, bohókás figuráival: a lélek és az emlék. Dallamos címét minden nyelv így adhatja vissza: Ifjúság."[64]

[60] *Kosztolányi Dezső, Márkus Emília, Móricz Zsigmond és Sebestyén Károly a Cseresznyéskert rendezéséről, előadásáról és az előadás jelentőségéről.* Színházi Élet, 1924. szept. 21–27. 7–8. Kötetben meg nem jelent írás. (Móricz „úgy meg van hatva", hogy „szégyelli gyöngeségét és nem mer maradni". A darabot „a miliőfestés csúcsának" nevezi. Uo. 8.)

[61] „Duszjám, lovacskám, mire való lefordítani drámámat francia nyelvre? Hisz ez vad dolog, a franciák semmit sem értenek majd meg Jermolajból – Lopahinból, Z. E. –, a birtok eladásából, és csak unatkozni fognak" – írja Olga Knippernek is 1903. okt. 24-én.

[62] Sőtér István szerint „a cseresznyéskert fáival, tündéri fehérségével, a didergős hajnalon maga a letűnt nemesi Oroszország" (*Csehov.* Szovjet Kultúra, 1956/5. 6.), Thomas Mann – igaz, Kosztolányi írása után harminc esztendővel – „a síron túl is elültetett reményt" látja benne (*Válogatott tanulmányok.* Bp. 1956. 314.).

[63] Erről l. *A vihar.* Új Nemzedék, 1920. dec. 15., SZE I. 61–63.

[64] A befejezés csattanója a rendezőnek is bókol: az ő ifjúkori verseskötete is *„Ifjúság".* – A dráma szereplőiről, a színészek játékáról Galamb Sándor számol be részletesen, hangsúlyozva: „Nincs egyetlen egy alakja sem, amelyiket testvérünknek ne éreznénk, keserű vagy groteszk, fájdalmas vagy mélységesen humoros embertársunknak..." Napkelet, 1924. IV. k. 270.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Másodszor „Sztanyiszlavszkijék" – Illés Endre rendeli e gyűjtőnév alá a moszkvai Művész Színház emigráns csoportjának vendégjáték-sorozatairól készült beszámolókat – 1925-ös vendégjátéka szembesíti Kosztolányit Csehov komédiájával. Itt a nagy esemény – végre orosz művészeket lát pesti színpadon! – szorítja háttérbe beszámolójában a művet.[65]

A nyelv ismerete híján nem von párhuzamot Jób Dániel „lélekkel teljes rendezése" és a vendégjáték között. A szövegértés kiiktatása azonban új megfigyeléseket is eredményez. „Csehov líráját", mely „a szláv szellemet ellentétekből vetíti elénk" – e tételének tapasztalati anyagát Kosztolányi már az *Ivanov*-recenzióban felsorolta, ott fiziológiai, életkori sarkításokkal – szerinte „nem is agyukkal, hanem testükkel ragadják meg", az ég és a sár, a szerelemvallás és a vele párhuzamos székfeldöntés, a seb és az őt eltakaró nyerseség, a nevetés és a sírás ellentéteivel.[66] A „családi, testvéri csókoktól" a szintén az *Ivanov*ból ismert általánosításhoz jut el: „Egy nagy família ez, hiszen mindnyájan oroszok."

Az előző évi nyilatkozat lényegét a díszletekről és Ljubov Andrejevna múltba forduló gesztusáról szólva visszhangozza, elragadtatott szózenéjű líraisággal:

[65] Dosztojevszkij *Örök férj*ének színpadi változatát – már 1912-ben – „nem franciáktól, de csizmás muszkáktól, akik darabosak, érzelgősek és betegek", szeretné látni. *A gyászszalagos úr.* ÉM 137.

[66] Illés Endre „a színházi zsöllyetárs" ajkáról is idézi mindezt, hozzáfűzve az utókor ítéletét: „Ma már tudjuk, hogy Csehovot így kell játszani." *Kosztolányi.* Film, Színház, Muzsika, 1976. okt. 9. 9. – „Sztanyiszlavszkijék" 1929-es vendégjátéka majd Tolsztojt is így láttatja vele – „. . . a sáros földön áll, de keze fölfelé mutat". *A sötétség hatalma.* SZE II. 558. –, s élő oroszt is jellemez ilyen kettősség jegyében: nyomora és szerelme „a petróleum és a csillag csodálatos egysége". *Jekaterina. Bölcsőtől a koporsóig.* Bp. 1959. 126–129. (Vö. még Jekaterináról: Mátraházi Zsuzsa: *Arany középút.* Beszélgetés Gellért Györggyel. Magyar Nemzet, 1982. jún. 13.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

„A tárgyak mind szereplők, s elsőrendű szereplő a díszlet is, az a rózsaszín virágban remegő cseresznyéskert, melyben a múlt szunnyad és a kakukk kakukkol, az a régi szoba is, melyet a belépő földbirtokosnő olyan sóvár áhítattal néz meg, mintha magához akarná ölelni, s meg akarná állítani az idő múlását."[67]

Az emlékezetes pillantást a hódolattal csodált Germanova veti; Kosztolányi a vendégjáték-sorozatot búcsúztató-méltató cikkben így ünnepli majd: „. . . emlékezetünkben marad majd, rejtélyesen, mint egy ázsiai tündér."[68]

Az emigráns csoport újabb vendégszerepléséhez egy *Ványa bácsi*-beszámoló is fűződik. Előtte másfél hónappal a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* kapcsán a régi sérelem, a világirodalomból kirekesztettség kap hangot, most is, mint Thurynál, Csehovra történő utalással. Kosztolányi, aki hiába szeretett volna Gorkij véleménye révén betörni a *Neró*val orosz nyelvterületre, s hiába kért „a világ kapuit kinyitó" bevezető szavakat „legtöbbre becsült" műve, az *Édes Anna* fordítása elé Mauriactól, illetve Jules Romains-től, abba az országba, „ahol – lélekben – állandóan élt"[69] most Móricz–Csehov-össze-

[67] Csehov is hangsúlyozza: „A központi szerep ebben a drámában női, egy öreg asszonyé, aki egészen a múltban él. Semmije sincs a jelenben." Levele V. F. Komisszarzsevszkajának, 1904. jan. 6-án. Чехов и Театр 161. Idézett levele – l. 61. jegyzet – azonban a darab többi elemét is kiemeli. Vö. még az ugyancsak Olga Knippernek 1904. márc. 4-én írt levelével: „. . . nem lesz sikere – a műnek, Z. E. –, mert ott – Franciaországban, Z. E. – nincs se biliárd, se Lopahinok sincsenek, se diákok, à la Trofimov. . ." Uo. 163.

[68] Nagy elismeréssel szól róla Jób Dániel (i. m. 282.), Illés Endre (i. m.), Bulla Elma (Kazimir Károly: *Horváth Árpádról és egy régi könyvről.* Új Tükör, 1979. febr. 18. 28.), – Kosztolányi cikkét l. SZH 287., SZE II. 556. – Germanova – vezető – közreműködése megkérdőjelezi Peterdi Nagy László ítéletét a csoport „felmelegített, oroszos szósszal nyokon öntött Csehov-konzervjeiről". (i. m. 84.)

[69] Gorkijjal kapcsolatban vö. Zágonyi Ervin: *Kosztolányi és Gorkij.* ItK, 1978. 561–574., a Mauriachoz, illetve Romains-hez írt levelek magyar fogalmazványait – másolatait? – l. MTA Kézirattár 5621/678,

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

vetéseket tesz. Mindketten „a drámai eseménytelenséget írják meg" – Móricz „vidám, hetyke élőhalottjaival" „a semmittevés fájó nirvánáját" –, de – fogalmazza meg a nagy célt –

„... a magyarság kifejezése majd akkor lesz igazán diadalmas, ha európai, művészi értékké emelkedik, s majd az idegen is emlékezni fog arra, amit nem is látott, és így szól: Igen, a Pepi néni, a Lajos bácsi..."[70]

A *Ványa bácsi*-recenzióban írót és művét örök értékként mutatja fel:

„... az a história, ami itt lepereg előttünk, azok a lágy, ködös szavak, melyek a szürkeség millió és millió színében csillámlanak, időtlenek, el nem múlóak, akár az az író, aki papírra vetette őket."[71]

A sorok magyar irodalomtörténeti érdekűek is: Kosztolányi tudva-tudatlan magát is jellemzi velük, a *Pacsirtát*, melynek kapcsán Babits „puritán, szinte sivár igazságról" és „mégis költőiségről", „a nyelv különös mágiájáról" beszélt, s olyan fanyar-keserű késői műveket is, mint a *Hivatalos János*, melynek címszereplőjét „csupa-csupa szürkével" rajzolja.[72]

Mondanivaló-megjelölésében a régi tételt – a jók és gonoszok egyforma megbűnhődése – árnyalja pontosabbra:

„... nincs semmi törvény ezen a földön. ... Miért szolgáltasson igazat a színpadon a szenvedőknek – (Csehov, Z. E.) –, mikor az élet sem szolgáltat nekik igazat? ... Hozzánk talán éppen ezért az őszinteségért van oly közel."

---

679. (Megírásuk időpontja, illetve elküldésük ténye ma már valószínűleg megállapíthatatlan; nem tudott róluk Kosztolányi Ádám sem, l. hozzám intézett levele, Bp. 1979. jún. 28.)

[70] *Nem élhetek muzsikaszó nélkül.* SZE II. 9.

[71] *Anton Pávlovics Csehov: Ványa bácsi.* Uo. 560.

[72] Vö. Babits: *Kosztolányi.* A 33. jegyzetben id. helyek: 399–400., ill. 522., valamint: *Hivatalos János.* In: *Sötét bújócska.* Bp. 1974. 480.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

Új gondolata – „... keressük egymást és nem találkozunk soha" – a nyekraszovi, Tóth Árpád-i felismerést visszhangozza, de a Csehov-drámáknak is motívuma: nemcsak Andrej és a süket Ferapont „párbeszédére" gondolhatott Kosztolányi, Ványa bácsi, illetve Asztrov és Jelena elvetélt „találkozására" is, Tuzenbachra, akinek számára Irina „lelkének kulcsa" örökre „elveszett".[73]

A cikk a „csodálatosan játszó" oroszok dicséretével zárul: „A színpadról úgy áramlik felém a költészet, mint a tavaszi kertek illata."

Az utolsó Csehov-bemutatóhoz – *Sirály*, Nemzeti Színház, Hevesi Sándor rendezésében – csatlakozó recenzió józanabb, távolságtartóbb az előzőeknél. Kosztolányi már az Új Idők rangos színikritikusa; az írás abban a számban jelenik meg, mely a költő beválasztását is közli a Kisfaludy Társaságba.[74] Véglegesen megfogalmazza benne Csehov és novellahősei viszonyát, másfelől dramaturgként a „fél-emberkéjű" teremtőt mutatja fel, összegezve a szereplők kicsiségét.

Csehov, akit „orosz ismerősei" „legnagyobb írójuknak" neveznek,[75] már nemcsak – nyilván az ábrázolt jelenség groteszkségén – mosolygó kívül- és felülállás példája Kosztolányi számára, hanem az együttérzésé is. „Karcolatai, rajzai" „a fájdalom és a részvét remekművei". „Tiszta érzelmességüket, humorukat" képpel illusztrálja: „Némelyik egy violára hasonlít, egy lankadt violára, melyre valaki gyászfátyolt dobott." A képet aztán a beteg gyermek torkába pillantó és együttér-

[73] Vö. Nyekraszov: *Az orosz dal.* Kosztolányi: *Modern költők.* Bp. 1914. 440. – Tóth Árpád: *Lélektől lélekig.* i. m. 187. CSM IV. 352., 419–420.

[74] *Sirály.* Új Idők, 1930. febr. 9., LE 302–303., SZE I. 333–335. – A bemutató körülményeiről l. Peterdi Nagy László: i. m. 99–104.

[75] Egyikük Samszonov herceg (Kosztolányi Ádám közlése, id. levele); ő lehet az *Orosz aranyidők* c. tollrajz hőse is. Vö. *Felebarátaim.* Bp. 1943. 108., valamint *Les jours de la Russie.* MTA, Ms 4613/103–104.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

zésében sírva fakadó, az anya által vigasztalt orvos alakjára konkretizálja.[76]

A drámára térve Kosztolányi a Schöpflin által is megfogalmazott indító tétel után – „Mindenki boldogtalan, ... mindenki szeret, és mást szeret, mint aki őt szereti"[77] – a „félemberkéknek" minősített szereplőket veszi számba, nem sok vonzót lelve bennük. Trepljov darabja „csapnivaló", elhangzó részlete, a Nyina elmondta monológ – „mi lesz a földgolyón százezer esztendő múlva" – az e kérdésre oly érzékeny költő előtt „szavalásnak" minősül.[78] Trepljov és anyja viszonyáról

[76] Az orvos *A 6-os számú kórterem* Ragin doktorának Kosztolányi emlékezetében anekdotikus figurává vált alakja (vö. CSM III. 371.); jellegzetes reakciója inkább majd pusztulását is okozó gyengeségének korai tünete. (Kosztolányi Ádám is emlékezik rá: „Apám mindig vonzódó szeretettel beszélt Csehovról, egyszer nevetve említette egyik novelláját, mely egy orvosról szólt, aki mikor egy gyermek torkába nézett, sírni kezdett. A szláv–orosz érzelmesség mindig meghatotta őt." Id. levele.) – A humort Kosztolányi másutt is érzékelteti szín-képpel (Shylock tragikumának „sötétségét... szomorú, fehér reflexekkel csipkézi körül a humor", Csiky „fekete szövetre rajzolgatja tarka rózsáit", SZE I. 25., 215.), a viola és a lila fátyol egymást fedése a szenvedés túlságának önnön groteszk – és feloldást is hozó – ellentétébe csapását érzékeltetheti; így adja fel hiába Vanyka említett levelét, így fogadkozik javulásról Grigorij halott feleségének, így súgja a bérkocsis Jona lovacskája fülébe fia halála miatti bánatát (*Fájdalom.* CSM II. 38.), s így törik el Kosztolányinál a *Ribillió* szegény hőseinek kínai vázája (Nyugat, 1931. I. 83., végleges címén *Kínai kancsó, Hét kövér esztendő*, Bp. 1981. 238.) és harapja meg Silus lábát, felesége halála után, végső megalázásként egy kutya. (*Silus* uo. 111.)

[77] Vö. *A király.* Nyugat, 1930. 3. sz. 241.

[78] Kosztolányit talán a bemutatott részlet elvontsága befolyásolta – maga Kosztya is egy kicsit „az elvont jövőben él", ahogy lelkes egykorú nézője, A. F. Konyi Csehovhoz írt levelében megfogalmazta, vö. CS 63/9. 685.; – a nézőket köhögtető és kacagtató „kénfüst" is zavarhatta. Trepljov tehetségének kérdéséhez érdemben Z. Sz. Papernij szól hozzá, Csehov Jegyzetfüzeteit is felhasználó elemzésében. Trepljov „a naivak és tiszták" nevében lázad a rutinosok ellen. Finom érve drámájának

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

csak a bevezető kórismét vázolja fel: „Gyűlöli anyját, mert mindig csak őt ünneplik, s ő mellette senki, semmi."

A két fiatalt a tehetségtelenség közös nevezőjére hozza, majd érinti a szerelmi szálat is, a darabot hajdan csak olvasó Szini vagy a nézőtárs Schöpflin, illetve Bálint György nyitottabb figyelme, tágkeblűbb megértése nélkül:[79] Nyina „. . . belebolondul a novellaíróba. A színésznő fia agyonlövi magát. Korcsak, boldogtalanok, tehetségtelenek."

A végkifejlet futó, értékelő vázolása után Kosztolányi visszatér az első felvonás végéhez. A bevezető – az eddigiekkel is ellentétben álló és fontos: valami szebbre, jobbra mutató – kontraszt („A nyári éjszaka pedig olyan gyönyörű") után kommentár nélkül, összefüggéstelenségükben sorolja fel az itteni cselekvéstöredékeket, „a bölcselgő nyugalmazott számtanácsosról", az adomákat beszélő intézőről, a tanítóról, a falusi orvosról, aki „megérti a színésznő szerencsétlen fiát, átöleli, azt mondja, hogy „darabjában van valami" egy kicsit talán a darabjaira hullott, értelmetlen cselekvésű világot, világukat is jellemezve.

A felsorolás tanulságához is alap:

értéke mellett, hogy a minden iránt ironikus Dorn ezt elismeri, nemcsak szánalomból, mint Kosztolányi hiszi. Vö. З. С. Паперный: Записные книжки Чехова. Москва. 1974. 157., 187. – A dráma keletkezéstörténetéről, a szereplők életbeli mintáiról stb. l. uő: А. П. Чехов: Сочинения. Том тринадцатый. Пьесы. 1895–1904. Москва. 1978. 356–379.

[79] Szini szerint „ez a Kosztya fiú tizennyolc tavaszával az irodalomnak és szerelemnek boldog frigyéről álmodik. . . . De az élet . . . belevigyorog terveibe. . .", i. m.; Schöpflin „Nina repeső vágyáról és tragikus szerelméről" ír, i. m.; Bálint György szerint „a szenvedés műfajában" „igazak és nagyok" a szereplők (Vö. *A Király*. Az Est, 1930. jan. 24. 10.)

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

„Csehovot lehetetlen elemezni. Hiába állítjuk, hogy drámai vagy lírai, hogy naturalista vagy szimbolista. Minden elmélet fittyet hány nekünk."[80]

Az ironikusan idézőjeles „új stílus", „akarás" és „meglátás" nélküliségéről szóló sorok – „Konstantin" új stílus-keresése éppen tehetségtelenségéről árulkodik szemében –, fél évvel az annyi gyötrelmet szülő Ady-cikk után, polemikus élűek. A recenziót záró gondolat – „Darabjainak háttere, lényege a természet. Önmagát írja. Olyan, mint a természet" – ismét az ember és természet fájó kontrasztját húzza alá (utalva a természet szerepére Csehov műveiben), másfelől ismét a legnagyobbak, Shakespeare, Tolsztoj és Puskin mellé állítja kedvencét.[81] (Hiányérzetünk – a szereplők lefokozása miatt – csalóka: ha eddig Ványa bácsi, Asztrov, Tuzenbach és Versinyin az ember semmisségének önkínzó örömével edzették is a költőt, a nőalakokat eleve könnyebb lehetett bevonnia részvéte fényével.)

3. Összegezés

Kosztolányi számba vett Csehov-hivatkozásai szerzőjüket Csehov legnagyobb magyar rajongójának mutatják, a belőlük kisütő szeretet melegét ma is érezzük. Eredményeiben felemás ez a szeretet. Ha a kritikust, Csehov magyarországi kalauzát nézzük, remek megfigyelésekkel viszi olvasóját közelebb az orosz lángelméhez. Ma is izgalmas olvasnunk úttörő felisme-

[80] Sztanyiszlavszkij is a *Sirály*ból vett példákkal bizonyítja: Csehov „néhol impresszionista, másutt szimbolista, ahol kell, realista, sőt ... naturalista." *Életem a művészetben.* Bp. 257.

[81] Shakespeare – például – alakjait „izzó mivoltukban" is „közönyösen tárja elénk, mint a teremtő természet." *Shakespeare-esték* 1931. SZE I. 95.

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

réseit Csehov közlésmódjának objektivitásáról, humorának mivoltáról, stilisztikájának jellemzőiről – szimbólumok, zeneiség –, műfajai – líra, epika, dráma –, valamint ábrázolásmódja – szimbolikus realizmus – határainak feloldódásáról, egybemosódásáról.

Csehovot látjuk Kosztolányi tükrében? Őt is. S ez az orosz irodalom, az orosz óriás magyarországi útja szempontjából jelentős. Azonban, ha az eszmeiségre fordul a szó, a Csehov-arc Kosztolányi-képmássá változik. S ez már magyar irodalmi fontosságú. A recenzensnek nincs érzéke a *Három nővér* és a *Cseresznyéskert* néztén-hallatán „a hit, a bizalom nagy lírai hangsúlyaira, a drámák felszín alatti áramlására".[82]

Talán nem is lehetett ez másképp. A kor-meghatározta komor közfelfogáson, Kosztolányi adottan sötét és később végleg elsötétült világlátásán túl Csehov, az objektív alkotó – ki drámáiban senkit sem ítélt el, és senkit sem mentett fel[83] – is lehetőséget adott erre.

S mégis, ezzel a hiánnyal is Csehov legnagyobb szerelmese ő. Mert Csehov – az előbb felsorolt és mindig felajzott kíváncsisággal fürkészett – formai jegyeivel az alkotó Kosztolányira is hatott. A legnagyobb ösztönzést mégis talán az eszmében adta. Azzal, hogy az életet részvéttel, de „hazug kikerekítés" nélkül ábrázolta, hatalmasan bátorította hasonlóra ifjabb magyar pályatársát.[84] (Ezért hangsúlyozza ezt Kosztolányi

[82] Sőtér István, illetve N. Efrosz szavai. Ez az „áramlás" hordozza Efrosz szerint „a remények állandó meghiúsulása mellett is a jobb jövőbe vetett hitet". Sőtér: i. m., Cs 63/9. 697.

[83] Csehov önjellemzése, vö. bátyjához Nyikolaj Pavlovicshoz írt levelével, 1887. okt. 24-én. CS 63/9. 671.

[84] Ide kívánkoznak Kosztolányi Ádám sorai: „... azt hiszem, az orosz irodalom hatása Kosztolányira nem puszta véletlen, hanem alkati találkozás volt. Valaki egyszer ... ‚franciásnak' nevezte. Részigazság..., de lényegében oroszos, azzá teszi a részvét, amely ... műveinek az alapja. Persze nem szentimentalizmus... És nem is valamilyen szokványos, hanem klasszikus szánalom, tudván, hogy minden élet, mint

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.

olyan szenvedélyes-nyomatékosan, messze túl egy recenzens érdekeltségén.) S ezzel a kritikai realista nyújtott segítő kezet a kritikai realistának. S ez is, az is a jövőért emelt szót. (Akkor is, ha az utóbbi ennen realizmusának ilyen minőségét nem ismerte el.)

Ma erre a többletre gondolva olvassuk-értékeljük Kosztolányi Csehov-vallomásait. Nemcsak az *Esti Kornél* éneke költőjének felszínen iramló írásait vagy egy művész esztétikájának – éppen a tendenciátlanság legmagasabb példáját felmutatva – legtendenciózusabb védelmét látjuk bennük, hanem a nagy regények, a *Tengerszem* és a *Számadás* költőjének kapcsolatkeresését egy vele oly sokban rokon, világrangú művésszel.

ZÁGONYI ERVIN

A MAGYAR ÜTEMHANGSÚLYOS VERSELÉS

Eredeti versrendszerünk leírása a magyar verstudománynak mindmáig legvitatottabb területe. Verssorait a legkorábbi meghatározások adott szótagszámú, egymástól metszetekkel („megszakasztásokkal") elválasztott szövegrészek ismétlődő kapcsolataként értelmezték. Ez a lényegében zenei fogantatású elmélet vezetett a *versütem* fogalmának kialakulásához. Az elkülönített mennyiségek képzetéhez Arany János kapcsolta elő-

---

olyan, tragikus." (Hozzám intézett levele. Bp. 1979. júl. 26.) – A költő özvegye – szintén a végső összefoglalás jegyében – így pontosít: „A férjemre jellemző volt a fájdalmas nevetés. Szeretettel teli, mosolygó bánattal rajzolta meg alakjait." (Rádiónyilatkozat a hatvanas évek közepéről. Szövegváltozatában *Nagy életek tanúi, Beszélgetés Kosztolányi Dezsőnével.* MTA Ms 4629/23 – „fonák nézettel, mosolygó bánattal").

A digitális változat a MEK Egyesület (http://mek.oszk.hu/egyesulet) megbízásából készült.